

Шрамко Сабріє Сейтжєлієвна,
т.в.о. завідувача кафедри кримінального
права та кримінології навчально-наукового
інституту права та психології Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, старший дослідник

ЩОДО ІНСТИТУЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

1. Перехідне правосуддя як в умовах війни, так і у післявоєнний період, є важливим завданням для забезпечення соціальної справедливості та підтримання правопорядку. Процес мирного врегулювання збройного конфлікту та реінтеграції тимчасово окупованих та деокупованих територій, насамперед, потребує стратегічних рішень щодо багатьох елементів перехідного правосуддя. До їх числа можуть належати як судові, так і несудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такої), а також деякі дії з судового переслідування, відшкодування шкоди, встановлення фактів, інституційних реформ, попереднього огляду і припинення справ або комбінація вищезгаданих дій [1; 2, с. 11].

Для України, яка перебуває в умовах збройної агресії та водночас здійснює євроінтеграційний курс, актуальності, у тому числі, набувають інституційні аспекти перехідного правосуддя як от: відновлення довіри до правосуддя, запит на справедливість та спроможність правоохоронної і судової систем реагувати на виклики перехідного періоду.

2. Одним із викликів перехідного правосуддя є подолання кризи довіри громадян до судової влади. В Україні вона формувалася роками під впливом політичних чинників, корупційних практик та недостатньої прозорості ухвалення рішень. Внаслідок цього навіть справедливі рішення подекуди сприймаються суспільством як сумнівні, що підриває довіру до всієї судової системи. За даними соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 року в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», 73% респондентів висловлюють недовіру судам (судовій системі загалом) [3].

У теперішній час, коли держава має забезпечити притягнення до відповідальності за воєнні злочини та масові порушення прав людини, питання довіри стає визначальним. Наприклад, однією з чутливих тем для суспільства є питання амністії в контексті збройного конфлікту в Україні. За результатами проведеного групою дослідників опитування респондентів кількох категорій виявило, що більшість громадян (60,4 %) не сприймають ідею амністії для комбатантів. Як виключення її допускає 37,1 % респондентів, а 1,5 % – за повну і безумовну амністію.

Примітно, що серед військовослужбовців (кількість опитаних – 105 осіб) нижчим є відсоток несприйняття ідеї амністії для комбатантів – представників агресора. Респонденти переважно (67,6 %) не допускають амністії щодо колаборантів. Серед тих, хто допускає таку можливість – більшість відає перевагу амністування вчителів, соціальних працівників (26,4 %), керівників місцевих комунальних підприємств (10,2 %)¹.

Відмітимо, що амністія є традиційним інструментом постконфліктного правосуддя і метою її застосування є відновлення справедливості стосовно жертв порушень прав людини в умовах збройного конфлікту, створення умов для примирення в суспільстві, подолання негативних соціальних, психологічних наслідків збройного конфлікту та умов недопущення конфлікту в майбутньому. Водночас, існує ризик, що амністія може погіршити стан довіри до правосуддя і викликати відчуття безкарності за вчинені кримінальні правопорушення. Отже, відновлення довіри до правосуддя – не лише юридичне, а й політичне завдання, що прямо впливає на процес національного повоєнного відновлення.

3. Масштаби воєнних злочинів та порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених у контексті збройної агресії проти України, виходять за межі звичайних можливостей національної системи кримінальної юстиції. У зв'язку з чим остання стикається з низкою викликів: масштабність воєнних злочинів створює безпрецедентне навантаження на слідчих і прокурорів, що підвищує ризик формального підходу та втрати важливих доказів; розслідування злочинів воєнного характеру здійснюють різні органи, що іноді призводить до юрисдикційних конфліктів; для кваліфікації воєнних злочинів потрібні особливі знання міжнародного гуманітарного права, стандартів доказування, роботи зі свідками. З кожним вчиненням воєнним злочином невинно зростає як кількість потерпілих, так і запит у суспільстві на швидкі рішення: масові вироки з максимальною мірою покарання. Не можна оминати увагою і той факт, що збір та документування якісної доказової бази заподіяної шкоди є важливим елементом відшкодування шкоди та однією із гарантій його реалізації на практиці. Отже, розслідування злочинних діянь в умовах збройного конфлікту та притягнення до відповідальності винних наразі має бути одним із пріоритетних завдань нашої держави, що вимагає

¹ Використано матеріал із Аналітичної довідки з пропозиціями щодо розробки та реалізації в Україні теоретичної моделі концепції перехідного правосуддя, підготовленої на виконання грантового проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель», за підтримки Національного фонду досліджень України (реєстр. номер 2022.01/0204).

спеціалізованих навичок, чутливого підходу до потерпілих, належного забезпечення конфіденційності та безпеки свідків.

4. Важливим елементом інституціональних реформ у практиці реалізації перехідного правосуддя є люстрація. Після масових злочинів, воєнної агресії чи авторитарного правління суспільство прагне очищення влади. Це природна реакція на втрату довіри до державних інституцій, які були співучасниками репресій або діяли в інтересах країни-агресора. Жертви прагнуть офіційного визнання їхніх страждань, притягнення винних до відповідальності, отримання відшкодування та гарантій неповторення. Водночас суспільство потребує символічного і правового підтвердження, що безкарність не стане нормою. Запит на люстрацію є відображенням суспільної потреби у справедливості та гарантіях неповторення. Це один із найчутливіших інструментів перехідного правосуддя, який потребує балансу між ефективним очищенням влади та дотриманням прав людини. Успішна люстрація може стати основою відновлення довіри до державних інституцій і створити передумови для демократичного розвитку.

5. Інституційні виклики перехідного правосуддя в Україні охоплюють як внутрішні, так і зовнішні виміри. Усередині країни це потреба у відновленні довіри до судів, зміцненні правоохоронної системи, відновлення справедливості та захисту прав жертв воєнних злочинів, відшкодування шкоди, встановлення історичної правди. У зовнішньому вимірі – реформування ООН і подальша реалізація Україною гарантій своєї національної безпеки шляхом вступу до НАТО і ЄС, активна співпраця з міжнародними партнерами.

Подолання цих викликів є не лише юридичним чи організаційним, а й ціннісним завданням. Йдеться про формування нової культури справедливості, яка стане основою демократичного розвитку та довготривалого миру. Тільки у разі інституційної стійкості та прозорості процесів перехідне правосуддя здатне виконати свою головну місію – відновити справедливість і зміцнити суспільну довіру.

Список бібліографічних посилань

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies : report of the Secretary-General. S/2004/616. New York : UN, 23 Aug. 2004. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/527647?v=pdf>.

2. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. / І. Брунова-Калісецька, Т. Кисельова, О. Мартиненко. Київ, 2020. С. 11.

3. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу (червень 2024 р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r>.